

Kárpáti János

Emléksorok Gárdonyi Gézaról

*Szeretett arcok a múltból, mikor felmerülnek, gondolataim
ma is körbesimogatják őket...*

Gondolatban, ilyen szorongó szeretettel tartom elmúló, gyöngé kezét Gárdonyi Gézaé, mellyel egykor azt a tollat fogta, s leheletfinom jellemrajzait formálta. Mint amikor az apa támogatja első lépéseit gyermekének, Gárdonyi is úgy engedte útjára írásainak fő- és mellékalakjait. Ahogy az egri Megyeháza vaskapuján a Fazola testvérek, Henrik és Lénárd pörölye alatt az izzó vas engedelmesen szőlőindává hajlott, úgy bánt Ő a magyar szavakkal, megszelídítve a szilaj gondolatokat.

Egri gyermekként én is a nagy meseszövő művein keresztül ismertem meg az irodalmat, melyet legkorábban, Édesanyám esti altatójaként, feloldva kaptam. Esemlésem kezdetén, szinte minden könyvet egyszerre szerettem volna elolvasni, így Gárdonyit is sokkal korábban, mint azt esetleg kellett volna. Mégis örülök, hogy így történt, magasra került a lécz, volt kihez mérni az írókat. Amiért most, jócskán túlhaladva a Gárdonyinak jutott szűk földi létet, Rá emlékezve én is elgondolkodom, talán azért történhet, mert életem során többször újraolvastam, sőt újraálmodtam Gárdonyi egyes műveit. Okát akkor nem tudtam, ma úgy vélekedem, talán azért, mert a suhanó, múltó évek mellett írásai újra és újra életerőt, a fiatalság lelki elixírjét kölcsönözték nekem. Mert Gárdonyi elsősorban arra tanít, életünk során a legfontosabb, hogy a gyermeki ifjúság lelki tisztasága megmaradjon bennünk.

Az egri vár műemlékvédelmi régészeti kutatásai közepette, évtizedeken át valamilyen módon mindig éreztem Gárdonyi közelségét, hisz egyik legjelentősebb műve, az *Egri csillagok* helyszínén vallattuk a múltat. Másrészt végső, egri vári nyughelye mellett nemcsak számtalanszor elhaladtam, de gyakran megállásra is késztetett. S nem utolsósorban sok-sok hétvégén a látogatóknak – miközben bemutatam a várat – a sírja mellett méltathattam Gárdonyi Gézá, az író, és nagy hősi eposzát. E helyről minden látható, amit az író szeretett: a város, benne a Líceum, ahol egri tanulmányait folytatta, alkotó otthona, ahol negyedszázadon át elmélyülten dolgozott művein, s kedves várának megviselt falai, melyek ma is óvón körülölelik sírját.

Talán mondhatom, e hármas kötődés során egy különleges, lelki kapcsolat szövődött közöttünk.

Az első komoly kihívással akkor szembesültem, amikor a régészeti feltárások során felvetődött a kérdés, milyen volt az a helyszín, amelyben Gárdonyi tanulmányozhatta a várat, majd hozzákezdett a kötet megírásához. Hogyan látta az író

ugyanezt a várat 100-120 évvel ezelőtt, mely a török ostrom kezdetekor még ép állapotban volt?

Amikor a fiatal, 34 éves Gárdonyi 1897 februárjában az egri vár mögötti lakóházába költözött, a ház egyrészt a település szélét jelentette, másrészt a nagy kiterjedésű objektum szinte eltakarta a város jelentősebb építményeit az író szeme elől, hiszen csak az északi városnegyed apró házaira tekinthetett le. A vár pedig ekkor siralmas állapotban volt. A keleti felét még 1702-ben elpusztították, módszeresen felrobbantották az itt állomásozó, osztrák császári csapatok, később, a megmaradt nyugati várrész egyik hányadát a hadsereg uralta, a másikat még megtartotta az egyház. Gárdonyi ideköltözése előtt, a laktanyának használt várrészben Balogh János (1848–1910) magyar királyi főhadnagy, egy rendkívüli katona teljesített szolgálatot, aki leírása szerint 1876 óta kutatta az egri vár titkait, főleg a föld alatti „alagutak, tévelyek” érdekelték. Balogh János kutatásait összegző könyve 1881-ben jelent meg *Egervár története* címmel.¹ Maga a kötet ízes magyarsággal, hittel, és nagy hazaszeretettel íródott, ezért figyelmébe ajánlom e különleges helytörténeti művet mindenkinek.

Az író és az akkor ugyan már másutt állomásozó katonatiszt ismeretségét, a közös szenvedély, az egri vár iránti érdeklődés alapozta meg. Balogh könyvének a kassai Hegedűs hadnagyról és a ciszternáról szóló történeti szálát Gárdonyi, mint megrázó, sorsfordító eseményt domborította ki regényében. Ahogyan annak idején írtam, nagyobb föld alatti alagutak bejárására Gárdonyi – gyenge fizikumú lévén – nem valószínű, hogy vállalkozhatott, de a könnyebben megközelíthető szakaszokat biztosan megnézte. Regényének egyik legizgalmasabb fejezete is ezekben az „alagutaknak” nevezett, föld alatti járatokban játszódik. A vajt járatok egy része valóban létezett 1552-ben, míg kőből készült többségük Ottavio Baldigara itáliai építész 1572–1584 közötti erődépítése nyomán jött létre.² (Gárdonyi azonban regénye írásának idején erről még nem tudhatott, mivel feltárásuk csak 1925-ben kezdődött meg – talán éppen műve nagy sikerének köszönhetően – Lénárt János vezetésével, majd a háború után folytatódott tovább az Országos Műemléki Felügyelőség kerekein belül (1957–1989) Kozák Károly régész irányításával.)

Balogh János 1881-es könyvének leírásai mutatják tehát azt a vári állapotot, amelyet Gárdonyi Géza is szemlélhetett, amikor a várat először megtekintette. Később, régészeti kutatásunk idején, *Csiffáry Gergely* közölte le a levéltárban megtalált eredeti, 1892-ben készült váralaprajzot, mely megközelítőleg valóságghűen ábrázolja a Balogh János és Gárdonyi Géza idejében lévő vári állapotokat.³

¹ Balogh János 1881: *Egervár története*. Szolcsányi Gyula bizománya, Eger. (Hasonmás kiadása 2011-ben jelent meg a Históriaantik Könyvesház kiadásában.)

² Kárpáti János 2004, 2016: *Az egri vár „titkos” föld alatti világa*. Motívum Kiadó, Eger, 30–31.

³ Csiffáry Gergely 1977: *Adatok az egri várlaktanya XIX. sz. végi történetéhez*. In: *EVH* 13–14.,

A kutatók számára az egri vár történeti idővonala rendkívül hosszú, s ebben csak egy rövid szelet az 1552-es nevezetes, első török ostrom. Az egri püspöki kővár 1248-tól⁴ folyamatosan épült, bővült, olyannyira, hogy még a törökök is – a 91 éves megszállás ideje alatt – építettek hozzá. Építési idővonala napjainkig követhető. Kutatástörténete is rendkívül érdekes a mai olvasó számára, melyben Tinódi és Gárdonyi igen előkelő helyet foglal el.⁵ Ugyancsak nagyon izgalmas a közvetlenül az ostrom előtt – rövid idő alatt, 1548–1551 között – a Dobó István utasítására emelt Dobó-bástya története.⁶

Tudjuk, vannak előzményei az egri török támadásnak, hiszen az 1552-es hadjárat alkalmával először elesik Temesvár, Lippa, majd Drégely, végül Szolnok is, és ezt követően érkezik a török Eger alá. Gárdonyi regényében az 1552-es ostrom megelevenedik, a „38 nap a pokolban”, élethalál harccá alakul, melyben 2000 végsőkig elszánt, különböző jellemű ember Dobó István vasmarkában hőssé magasztosul, és szembe mer szállni a 100 000 fős túlerővel. A törökök végül feladják az értelmetlen harcot és elvonulnak. Tinódinál olvashatjuk, hogy a törökök úgy vélték, a vár elfoglalása Allah rendelése szerint más időkre lett szánva.

Igaz, Gárdonyit már Tinódi Sebestyén megelőzte, amikor 1553 telén Egerbe érkezve a túlélőket az ostrom után személyesen kifaggatta, majd 1553–1554-ben kiadta az egri ostrom históriájának hosszabb és rövidebb változatát. Tinódi megénekelt költeménye példamutatásra buzdító, valóság-hű haditudósítói híradás arról, hogy összefogással, nagy bátorsággal, hazaszeretettel meg lehet állítani az ellenséget. Gárdonyi – a történeti hitelességhez ragaszkodva – regényének kulcsfontosságú fejezetét, az egri ostromot Tinódi rendkívül pontos haditudósítása nyomán írta meg.

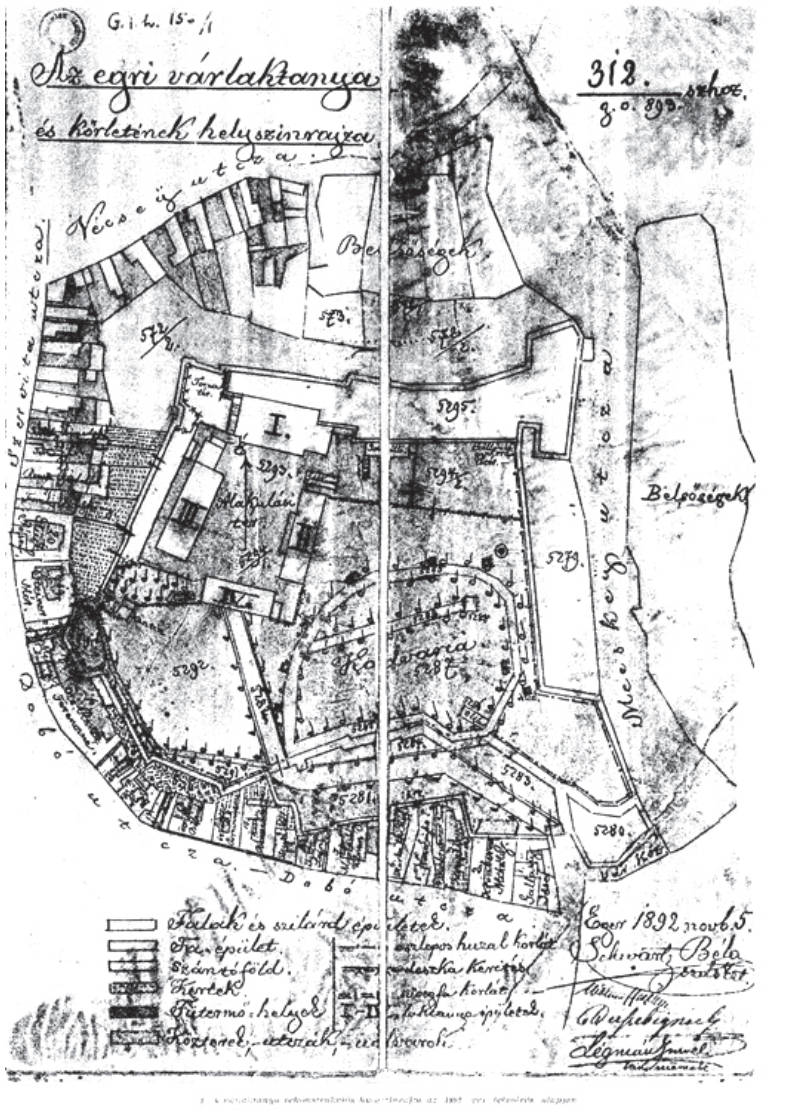
Gárdonyinak azonban sokkal nehezebb feladat jutott, mint a kortársnak: neki több száz év távolából kellett jó érzéssel és a számára elérhető forrásanyagok alapos tanulmányozásával feltárni a korabeli viszonyokat. A regény eredetileg Bornemissza Gergely élettörténetének indult, majd kiteljesedett, s egy történelmi körkép kerekedett belőle. Körkép – e műfaj Gárdonyi életében többször is feltűnik, először a Jókai-házban, ahol figyelemmel kísérhette, Jókai veje, Feszty Árpád nagyszabású *Honfoglalás* körképének születését, s melynek hatására maga is kísérletet tett, hogy Dante *Poklának* bemutatásával saját *Pokol* körképét is megfogalmazza.

Dobó István Vármúzeum, Eger, 76–81.

⁴ Kárpáti János 2010, 2016: *Az egri püspökvár*. Motívum Kiadó, Eger.

⁵ Kárpáti János 2014: *Az egri vár kutatásának története*. In: Örökségünk védelme és jövője. *Agria, Dobó István Vármúzeum Kiadványa* 1. szám, Eger, 16–25.

⁶ Kárpáti János 2016: *A Dobó-bástya elpusztulásának valódi okai*. In: Örökségünk védelme és jövője. *Agria, Dobó István Vármúzeum Kiadványa* 2. szám, 42–63.

Az egri várlaktanya 1892-es térképe Balogh János korából⁷

Am az átütő sikert az írás eszközeivel érte el Gárdonyi. Regénye magán viseli a történelmi körkép minden vonását. Amint a színház, a színpad hátterét kitöltő

⁷ Lénárt Andor 1981: Az egri vár százéves térképe. In: *Agria XVIII.*, Dobó István Vármúzeum, Eger, 101., 1. fig.

díszletet, úgy alkalmazza körképként az időt. Az idő pedig Magyarország török kora, a három nagy dátum: 1526–1541–1552 eseményei feszülnek hát a körkép háttérében, s az előtérben, ahogy a színészek vagy bábszínházban a bábok, mozognak a kis szereplők, Gárdonyi alakjai, akik aztán felnőve a feladathoz, nagyokká, hőökké válnak az adott időben. S az említett előtérben a szereplők lelkében kinyíló szeretet, szerelem és a haza iránti elkötelezettség egybefonódása gyönyörű megformálásának lehetünk tanúi.

A regénynek van egy „látszólagos mellékszála”, mely a török világ valódi árnyoldalát volt hivatva feltárni. Az 1541-es évhez kapcsolódó történet rávilágít az ellenség kétarcúságára. A törököt behívják a trónörökös megkoronázására, de az csellet elfoglalja Buda várát, majd kirabolja a kincses Budát, rabláncra fűzi Török Bálintot és Majláth Istvánt, s isztambuli rabságba hurcolja őket. Kalandos szál a kiszabadításukra tett sikertelen kísérlet Isztambulban, ez is jelzésértékű, hogy bármit is ígér a török, nem szabad neki hinni. Ugyanakkor Gárdonyi, a kettős identitású Habsburg Ferdinánd-párti Dobó István, de igaz magyar hazafi bemutatásával, finom jellemrajzával, a török kor magyar megosztottságát, az ország kettéosztottságát is pontosan érzékelteti. Rámutat, Dobó hogyan ábrándul ki az osztrák császárhoz vetett bizalmából, mivel nem érkezik meg a császár által megígért felmentő sereg. Ezért, az ostrom után lemondva tisztségéről, Erdélybe távozik. Gárdonyi Géza megérteti az olvasóval, hogy Ferdinándnak sem szabad hinni, tudja, s közvetíti, hogy a magyar csak Istenben, és saját magában bízhat. A regény e fontos mondanivalójával a szerző saját korának üzen, ...de ezt minden korban a magyar összefogásra való felszólításként értelmezhetjük. Nem véletlen tehát az sem, hogy műve a Millennium megünneplésének szellemi mómora nyomán, a századfordulóra készült el.

Gárdonyi oly örökbecsű regényt alkotott Eger számára, melyhez fogható jelvény, jelkép azóta sem született. Noha a Földön, sajnos a sors számtalan háborút, csatát hozott a világra, de csak keveset ismerünk részletesen, mert egy ilyen nagy formátumú író kell ahhoz, hogy a névtelen, de jeles hősök önfeláldozó tetteit az utókornak is érzékletesen átnyújthassa. Noha a korabeli élet írta ezt a „hétköznapi háborús történetet”, de az Gárdonyi lelkéből sarjadt, s vált igazi, nagy jelentőségű hőskölteemmé, a magyar hazaszeretet regényévé.

Látogatásuk kapcsán, az ideérkező turisták közül sokan feltették már a kérdést, milyen volt az egri vár Dobóék korában?

Ásatásaink során, a 16. század közepén, az 1552-es ostrom idejéből származó járósínek feltárása és megismerése alkalmával szembesülhettünk azzal, hogy a kibontott területek őrzik Dobó István és sorstársai rég elporladt lábnyomait...

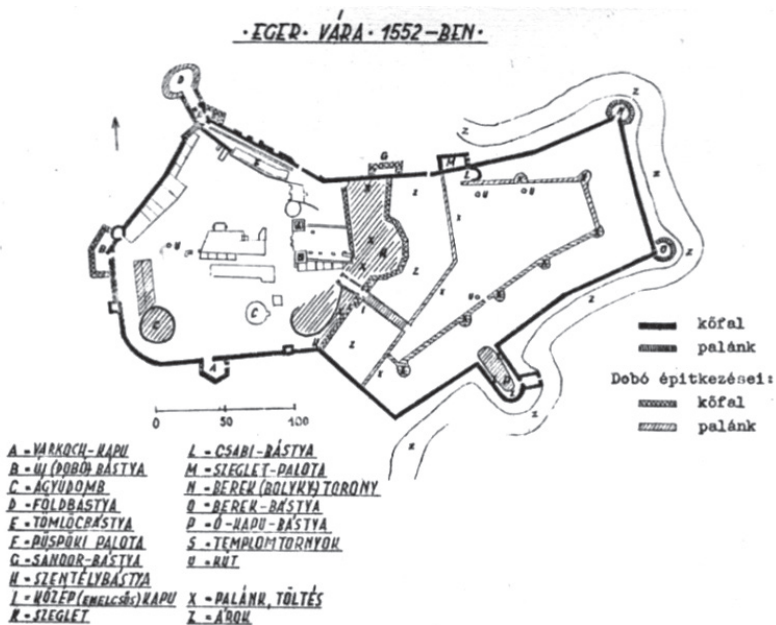
A kérdésre konkrét választ adva azt is hozzátehetjük, hogy amint Tinódi megelőzte írásával Gárdonyi Gézát, minket is megelőztek a korábbi kutatók, a két vi-

lágháború közötti nemzedék jeles képviselői: *Pataki Vidor* és kortársai már térképen rögzítették a Dobó-kori egri vár formáját, mi később csupán pontosítottunk, finomítottunk az akkor kialakított alaprajzon.⁸

Sokáig a régészeti kutatás nyomán kialakult összkép, a lehullott kövek, a térdig érő romok maradványai, s az omladozó várfalak beszéltek a török pusztítást, s az osztrák robbantásokat túlélte vár dicső napjairól. Az utóbbi évek látványos helyreállításai segítik a látogató képzeletét, s élményszerűbbé teszik a terület megismerését.

Gárdonyi azonban csodálatosan fogalmaz, „*a vár ereje nem a kövekben vagy, hanem a védők lelkében...*”, így tekintünk az egri vár romjaira!

Egy egri várban felelősséggel kalauzolójú túravezető jelmondata is csak ez lehet, rámutatni a megmaradt romokra, a részleges helyreállításokra, mint valóságra, de ugyanakkor minél többet idézni Tinódi versoraiból és Gárdonyi regényének gyönyörű leírásaiból. Ezáltal elevenednek meg a kövek, és telnek meg az egykori eseményekkel és hősökkel a terek.

Az egri vár állapota 1552-ben, *Pataki Vidor* nyomán
(Ócsvár Géza eredeti rajza, 1933.)

⁸ Pataki Vidor 1934: *Az egri vár élete*. In: *A Ciszterci Rend Egri Szent Bernát Gimnázium Értesítője az 1933-34-es évről*. Érseki Lyceumi Könyvnyomda, Eger, 7–74.

Saját tárlatvezetői tapasztalatomat említve, amikor a Hősök termében körbe álljuk Dobó István Egerbe került síremlékének vörös márvány fedlapját –, mindenki elcsendesül. Amikor Tinódi pár versszakát eléneklem 40 ember előtt, az utána támadt csöndben, még a légy zümmögését is meg lehet hallani. Majd rátérve az ostrom eseményeire, Gárdonyitól idézem Dobó esküjét, nos, ilyenkor, szinte egyszerre lélegzik az egész kirándulócsapat. Ez maga az írás lenyűgöző ereje, hatalma és csodája egy adott pillanatban, mely percekért érdemes élni.... Ha ugyanezt pl. angol nyelven mondjuk el, a világ bármely tájáról érkezőt meglepi a közel ötszáz éves dallam és a szöveg harmóniája. Amikor Gárdonyi idézetekre kerül a sor, s megemlítem, hogy számos nyelvre lefordították a művet, máris élénk az érdeklődés, hogyan juthatnának hozzá a számukra legjobban érthető nyelven a magyar hazaszeretet e méltán híres regényéhez.

Számomra ezek a legszebb élmények Gárdonyi Gézáról, az Egri csillagokról.... Majd amikor látom, hogy a turisták Tinódi költeményét és Gárdonyi regényét viszik haza emlékebe, s tudom, hogy dvd-én az Egri csillagok film is ott lapul már ajándékként a nagymama táskájában, akkor megsimogatom Dobó István szarkofágjának oldalát, s bizakodom, hogy végül a legmakacsabb mai fiatal is el akarja majd olvasni Gárdonyi eme remekét, s talán kedvet kap, és jöhet a többi, csodálatosabbnál csodálatosabb Gárdonyi mű is, melynek jó része az író, vár mögötti lakóházában, „mint kagylóban a gyöngy”, úgy született.